

Val di Susa

I.

De wolken hangen stil. Ze drijven nergens heen, wil ik zeggen, want voor een wolkige substantie is het verdomd moeilijk om stil te blijven hangen, en daarom draaien ze een beetje om zichzelf, omhoog en weer omlaag, zich uittrekkend en opnieuw verdichtend, ademend ter plaatse. Ze hangen stil, zowel de lange sliert van wolken in het dal van Bardonnechia, als de meer versnipperde wolkenrij in het dal van Monginevro. Van op de houten bank naast de Madonna del Cotolivier, een kapel op tweeduizend meter hoogte, kan ik beide dalen volgen met mijn blik, tot waar ze samenkomen, diep onder mij. Daar ligt het stadje Oulx. Voorbij Oulx gaat het verder naar beneden richting Susa, maar die vallei wordt aan het zicht onttrokken door een donkerblauw, bijna zwart gordijn van regen. Daarom hangen ze stil, de wolken: ze wachten op doorgang. En omdat ze niet weten hoe lang ze nog moeten wachten tot de donkere massa is leeggeregend en plaats maakt, leunen ze opzij tegen de bergen, de ene sliert wolken tegen de rotsige flank van het Galambra massief en de andere, meer versnipperde wolken sliert tegen de beboste hellingen, met groene skipistes doorsneden, van Sauze d'Oulx.

Het gordijn wordt minder dicht en het dal richting Susa wordt zichtbaar. Het is een enge gleuf waarin de brede rivierbedding, op smeltwater bemeten, en de autosnelweg, bemeten op de grote zomertrek, om plaats lijken te dringen. De zomer loopt op zijn eind. Drie late caravans kruipen omhoog richting Frankrijk en van smeltwater is er geen sprake meer; de rivierbedding ligt grotendeels droog, ondanks de regen.

Geklingel, al geruime tijd hoorbaar, komt naderbij. Geblaf. Geroep. Op het bergpad verschijnt een troep koeien, een herdershond en een herder – een oude man met een lange baard en een stok, ietwat trekkebenend. Ik had graag een minder stereotiep herdersfiguur beschreven, maar zo ziet hij eruit, nu eenmaal. Hij knikt mij vriendelijk toe. De laatste koe waggelt voorbij en mijn blik gaat opnieuw naar beneden, naar Oulx, kortstondig verlicht door een flauwe zonnestraal, en dan weer donkergrijs. Tussen hier en daar beneden wiegt een tapijt van lorken, zo verraderlijk zacht dat het lijkt alsof ik mij op de boomtoppen zou kunnen gooien en naar beneden glijden, in plaats van het pad te volgen in zijn eeuwig durende zigzag, over glibberige rotsen.

Bijna beneden, op een open plek in het bos, zie ik Oulx op een andere schaal. Ik onderscheid nu de oude dorpskern op de heuvel, waarvan de huizen bedekt zijn met reusachtige plakken natuursteen. De stenen

drukken de huizen tegen de grond: ze mogen instorten, maar wegwaaien niet. Verderop ligt de nieuwe stad rond het station, waar de romaanse torenspits van de abdijkerk nog net bovenuit steekt. De wolken hangen stil, maar de windturbine achter het station draait heftig.

In de straat die omhoog klimt in de richting van de *cittá vecchia*, krijg ik een man in het oog. Rugzak, bergschoenen en een regencap. Als was ik het zelf. Een gevonden tak als wandelstok. Tok, tok. Tot ergernis van de honden, die woedend blaffen. Zo draait de man de straat omhoog. En is opeens verdwenen. Links? Rechts? Tussen een braakliggend terrein en het eerste huis van de *cittá vecchia* bemerk ik een graspad dat doodloopt op een muur, op het eerste gezicht, maar bij nadere inspectie omhoog kronkelt het bos in. Het pad is gemarkeerd door een geel mannetje met een stok dat op regelmatige afstanden op bomen en rotsen is geschilderd. Daar vind ik de man terug. Hij wandelt zonder haast en pas nu ik hem wil volgen, bemerk ik hoe snel hij vooruit komt. De helling – niet bijzonder steil voor een Alpenpad weliswaar – haalt hem nauwelijks uit zijn tempo. Kan je aan iemands tred zien dat hij al wekenlang onderweg is? Ik volg hem door een verwilderd tuinlandschap van oude fruitbomen, rozenheggen en verbrokkelde muurtjes, terwijl de autosnelweg hoorbaar blijft op de achtergrond, nu eens gedempt door het bladerdak en dan weer luider wanneer een weide uitzicht geeft op het dal.

In Oulx komen, naast rivieren, dalen en wolken, ook twee pelgrimsroutes samen. De cammino van Santiago de Compostella naar Rome, of omgekeerd, die wordt zelden belopen, en een cammino die de drie Sint-Michaelskloosters met elkaar verbindt: de Mont Saint-Michel in Frankrijk, de Sacra di San Michele nabij Turijn, en het Santuario San Michele Arcangelo in Puglia. Die laatste route loopt in principe over de Colle di Moncenisio, maar heeft een kortere variant langs Valloire en Névache, over de colle del Orso, om na een spectaculair pad tussen steile rotsen – voor pelgrims zonder hoogtevrees – af te dalen naar de Cammino di Santiago in Oulx. Van daar gaat het pad verder naar Susa, waar het zich opnieuw bij de hoofdroute voegt. De man is begin juni aan de Mont Saint-Michel vertrokken, zo stel ik mij dat voor, en heeft vandaag, op de laatste dag van augustus, de Sacra di San Michele bijna in het vizier.

Hij loopt nu evenwijdig tegen de helling aan, tussen oude alpendennen. Een pad om tempo te maken, maar een splitsing van wegen doet hem aarzelen. Hij kijkt om zich heen, ziet het pelgrimspad rechtdoor gemarkeerd, maar neemt het zijpad dat al snel doodloopt op een klein rotsplateau dat uitsteekt boven het dal. Daar legt hij zijn rugzak af en rekt zijn schouders uit, al grommende van *aaargh*. Strekt zijn armen als vleugels achter zich en laat ze dan weer losjes bungelen. Neemt foto's, rechtstaand, liggend, leunend tegen een boom. Stopt het toestel opnieuw in zijn hoes. Vindt tussen de rotsen een tapijt van naalden voor een kleermakerszit. Een moment van contemplatie, zo lijkt het, maar bidden of prevelen doet hij niet. Is hij gelovig? Ik kan het mij nauwelijks voorstellen.

In verhouding tot de massieve bergen om ons heen, is de rots waarop de man zit bescheiden en het dal vlakbij. Onder hem ligt de rivierbedding met zijn gladde keien die roerloos wachten tot ze bij de volgende sneeuwsmelt opnieuw een polijstbeurt krijgen, misschien een metertje worden meegenomen in de stroming. Die keien liggen daar al zo lang en hun bewerking door het water gaat zo langzaam, dat ze onveranderlijk lijken; een tijdloosheid die aan sneltempo wordt geoogst door de grindfabriek verderop. De graafmachine brult voor het ganse dal. De man verlegt zijn aandacht naar zijn directe omgeving – niets zo fijn dan zich in een groots berglandschap voorover te buigen om te kijken naar een mier die over

een zandkorrel klautert. Voelt hij zich verbonden met de natuur, deze man, met de nimmer aflatende cyclus van groei en verrotting, zonder opzet of betekenis, de groene naalden aan de bomen en de dode naalden waarop hij zit, verbonden met de kever en de slak en de kraai die de slak pikt met zijn snavel? Of ziet hij het landschap eerder als een romantisch schilderij: de flauwe lichtstraal tussen de bomen die contrasteert met de donkere wolken op de achtergrond, de lorken met hun armen zacht en prikkerig als op een oosterse pentekening, lorken die klein uitvallen ten opzichte van de fallische rots die opreist tegen de steile bergflank en op zijn beurt perspectief geeft aan het vergezicht, in nevelen gehuld. Een kader waarin geen plaats is voor een snelweg, een spoorlijn, of een hoogspanningslijn. Het oude natuurstenen dorp van Salbertrandt past wel in het schilderij. Het strekt zich uit langs de oude weg naar Susa aan de overkant van het dal. Niet in het midden, maar aan de zijkant van het dorp ligt de kerk, romaans van oorsprong, barok versierd, en zwartgeblakerd van honderd jaar autoverkeer: de gemeenschapsruimte waarin de oudere dorpelingen samenkomen om zich te onttrekken uit het leven van brood en brandhout, van aardappelen en tweedehandsauto's die niet willen starten in de sneeuw. De kerk heeft engelen, die opstijgen uit de zalvende stem van de priester.

De ongelovige pelgrim zit op zijn rots en kijkt. Hij ziet zijn wereld weerspiegelt in het dal, zo stel ik mij dat voor, zowel in het verlangen van de kerk naar iets meer dan het dagelijkse leven, als in de oude vrouw die haar kippen met een stok het hok in jaagt, zowel in de dorpelingen die zich in hun moestuinen zelfvoorzienend wroeten, als in het supermarktmerk op de vrachtwagen die over de autosnelweg kruipt; in het snelwegrestaurant dat hem nostalgisch doet terugdenken aan lange autoreizen uit zijn kindertijd, maar eveneens in de oude boer die zijn koe laat grazen naast het tankstation en doet alsof het een weide is als een ander; in de versleten boemeltrein waaruit twee vrouwen stappen die in Susa schoenen zijn gaan kopen, maar ook in de hogesnelheidstrein die voorbijraast. Hij ziet zijn wereld, zowel in de hoogspanningslijn die energie uit de Franse kerncentrales naar de genereuze bedrijvigheid van Torino voert, als in het kleine park van zonnepanelen naast de snelweg en de eenzame windmolen van Oulx in de verte, technologie die een andere toekomst belooft, zuinig als de boeren, maar onafhankelijk van de machtige energieconcerns.

Hij blijft daar lange tijd zitten, de man, en als hij meer geraakt lijkt door dit uitzicht op Salbertrandt dan door de historische sites van de Mont-Saint-Michel, Vézeley en Cluny, meer aangedaan door dit uitzicht dan door de postkaardorpjes Albanne en Albannette waar hij doorheen is gelopen aan de Franse kant van de Alpen, dan komt dat allicht omdat de lucht vandaag bedekt is en geen zonnebril vereist. Maar ook, misschien, omdat hij iets van zichzelf herkent in dit nauwe dal, waarin alle elementen door een historische samenloop van omstandigheden zijn samengevloeid, doordat de bergen daarrond te steil en te onherbergzaam zijn; een dal waarin de wegen het traject van de minste weerstand volgen, op veilige afstand van onleefbare leegte en gevaarlijke dieptes. De man – al zo lang onderweg – zit daar op de rots en kijkt. En kijkt. En duizelt: zo veel! En verrast door zijn eigen beroering, is hij dubbel beroerd. Zijn wij dubbel beroerd.

Later in de namiddag zag ik hem aan de overkant van de vallei de helling op klimmen. Traag. Hij was zichtbaar moe, stootte af en toe met een schoen tegen een steen, steunde meer dan voorheen op zijn stok en keek nog maar weinig in het rond. Het was een lange dag geweest, hij had veel tijd doorgebracht op de rots en moest zich haasten om de berghut te halen voor de avond viel.

II.

De volgende morgen vertrekken we in een dichte mist richting Susa, zwiiggend over oude paden, van dorp naar dorp naar beneden. Naarmate de dag vordert, worden de wolken lichter en de plantengroei mediterranean: een wijnveld, tomaten. Voorbij Ramats daalt het pad tussen grote zwerfstenen de bergflank af in de richting van het dal, overspannen door een snelwegviaduct. Van achter een bocht in het pad komen ons twee jongens en twee meisjes tegemoet. Ze groeten aarzelend. Het blijkt de voorhoede van een grote troep jongeren, helemaal in het zwart gekleed met capes en mutsen en lederen *combat shoes*. De pelgrim wordt ruw aangesproken wanneer hij zijn camera bovenhaalt: geen foto's! De groep in het zwart wordt gevolgd door een groep in kleur: blauw, oranje, groen en paars. Beneden, onder het viaduct, ligt een zwaar bewaakt kamp, omringd door een dubbele afspanning met veel prikkeldraad, waarachter *carabinieri* in gevechtsuitrusting de wacht houden. In het kamp staan politiewagens, een wagen met een waterkanon, een graafmachine, een generator en een werfcontainer. Er ligt ook een aanzienlijke voorraad hek, prikkeldraad en betonblokken. Een eind verderop, waar het viaduct hoog boven het dal zweeft, bevindt zich een tweede kamp, met een boomhut als uitkijkpost, een uitgebrande vrachtauto, een oude schuur, een tipi en een boeddhistische schrijn met felgekleurde wimpels. 'NO TAV' zegt een spandoek. De toegangsweg naar dit kamp is versperd door een paar reusachtige rotsblokken – die hebben ze van de helling geduwd, oftewel beschikken ze over krachtige machinerie.

Waar het pad onder de snelweg draait, worden we aangesproken door drie oudere dames en een heer met een lange baard. Of we pelgrims zijn, op weg naar *la Sacra*? De bevestiging wordt enthousiast onthaald: *qué bello! qué bello!* Ze protesteren tegen de bouw van de *Treno di Alta Velocidad*, zo blijkt. Men wil een nieuwe tunnel dwars door de Alpen graven, van in Susa tot helemaal in Frankrijk. Hier zouden de eerste proefboringen moeten starten, maar een grote groep van actievoerders houdt het terrein bezet. Het viertal is lid van een Christelijke beweging, maar in het kamp zitten ook ecologen, anarchisten, communisten en lokale boeren die hun grond dreigen te verliezen. Fransen en Italianen, alles door elkaar. De dames stellen voor om de nacht in het kamp door te brengen, maar de pelgrim wijst het aanbod af:

- 'Alle sympathie, maar ik heb een kamer gereserveerd in Susa.'
- 'Ga dan tenminste een kaarsje branden in de kerk van Gigaglione, wil je?'

De pelgrim knikt van ja, dat zal hij zeker doen, maar even later stapt hij zonder de minste aarzeling de kerk voorbij, met iets van een grimlach op zijn gezicht – of was dat een schaduw? In gedachten prijst hij zijn vrijheid, denk ik.

Een paar uur later zitten we op een terras in Susa en lezen de krant: argumenten voor en tegen; de burgemeester die spreekt; een foto van een veldslag tussen demonstranten en de politie. 'Wanneer ik een militaire politiemacht op de been zie, gaat mijn sympathie vanzelf uit naar de demonstranten, nog voor ik weet waar het conflict over gaat. Maar wat betreft die tunnel: ik weet het niet. Ik heb een ticket voor de hogesnelheidstrein op zak voor mijn terugreis...' Zijn rechterwenkbrauw gaat de hoogte in.

Kan men zich schuldig voelen over een gebrek aan schuldgevoel? Of is dat net het schuldgevoel zelve, die gespletenheid tussen drang en reflectie?

's Nachts kan de pelgrim de slaap niet vatten omwille van de duffe warmte in de hotelkamer en – na het openen van een raam – het hysterische geblaf van een waakhond. Wakker liggend, draaien zijn gedachten om en om. Allicht hoort hij nog steeds die honden blaffen en die gedachten malen wanneer we de volgende morgen, in de gietende regen, door druipende bossen uit het dal omhoog klimmen. We betreden het natuurpark van Orsiera-Rocciavré, dat ons met een plakaat op het hart drukt om geen sporen achter te laten.

Toen we bij de berghut aankwamen en onze schoenen losknoopten, kwam de pelgrim nog een keer terug op de kwestie: 'die tunnel zou het vrachtverkeer op de snelweg verminderen, maar waarom breekt men die snelweg dan niet af en geeft men de grond terug aan de natuur? Dat zou pas vooruitgang zijn: iets bestaands vervangen door iets beters.' We gingen door de houten deur naar binnen en zijn betoog viel alweer stil, alsof hij de behaaglijkheid van houtvuur, bergkost en bloemenliqueur niet met politieke overwegingen wilde verpesten.

III.

De Sacra di San Michele verricht een wonder: er hangt zelfs geen wolkje meer boven de hoogste Alpentoppen, zo blauw is de hemel deze morgen. Ik kijk over de borstwering naar de vlakke in het dal, als uit een vliegtuig, en teken met mijn vinger een lijn waar de nieuwe hogesnelheidstrein moet komen. De pelgrim heeft zich omgedraaid en kijkt terug naar het monumentale klooster, dat op een rotsige bergtop is gebouwd – de rotsen komen hier en daar nog tevoorschijn tussen vloeren, funderingen en wanden. Ik denk dat hij zich afvraagt waarom men de Sacra gebouwd heeft, eeuwen geleden. Net als de treintunnel naar Frankrijk, was het een megalomane ingreep. Voor de dorpingen in de vlakte, voor de stedelingen uit Turijn en voor de Alpenreizigers in het Susa dal, maakte het silhouet van rotsen plaats voor dat van een kloostergebouw. De Christenen was geen prijs te hoog om het onzichtbare, de heiligheid van San Michele, zichtbaar te maken. De herinnering aan de plek vóór het klooster werd gebouwd, is ondertussen bedolven geraakt onder de jaren. Niemand die zich daarover nog vragen stelt. De exhuberante, wanhopige negentiende-eeuwse poging om het klooster na eeuwen van verval in zijn oude glorie te herstellen, of om die oorspronkelijke glorie zelfs te overtreffen, is wel nog steeds een bron van kritiek. Een terechte kritiek, denkt onze pelgrim – ongelovig zijnde en liefhebber van middeleeuwse architectuur.

Ik hang in de zon over de borstwering en kijk naar de berggeiten die behendig tegen de steile rotswand aan klauteren. Ondertussen bestudeert hij alle hoeken van het monument en probeert zich voor te stellen, zo stel ik mij dat voor, hoe de plek er zou hebben uitgezien als men het in de ruïneuze toestand had gelaten waarin het na de Napoleonische oorlogen was beland. Wat moet je doen met een ruïne? Je kunt er voor kiezen om het gebouw te herstellen, maar welke plannen gebruik je daarvoor: die van de elfde eeuw, die van de dertiende eeuw, of die van de zestiende eeuw? Je kunt er ook voor kiezen om de ruïne te onderhouden, precies zoals ze werd aangetroffen in de negentiende eeuw. Op welk punt in de geschiedenis bevries je de tijd, dat is de vraag. Of is het beter om helemaal niets te doen en de natuur te laten woekeren? Om het verleden te vergeten? Worden ook bergen wel eens gerestaureerd? Natuur? Hij prevelt het woord “maagdelijkheid” en schrikt zelf van de impact, hoe de “aag” rijmt op de “ach” van verkrachting. In een poging om beide woorden uit zijn gedachtengang te schrappen komt hij naar mij toe en heft hij zijn hand, al zeggende van “hey”, maar ik ben niet uit op dialoog.

Zonder groet keer ik de pelgrim met zijn wentelende twijfels de rug toe en neem de benen. Ik zigzag naar beneden over een eeuwenoud natuurstenen pad, tussen bomen en heiligenbeelden, van kapel naar kapel, tot ik uitkom bij de eerste, steil aflopende straat van San Antonio di San Michele. De zon is in kracht toegenomen en brandt op het asfalt. Het dorp ligt in een kalme middagslaap. Uit een open raam klinkt televisie en het geklingel van servies; de geur van tomatensaus. Ik steek de grote weg over en volg de wegwijzers naar het treinstation.

Op het perron zag ik tot mijn verbazing de pelgrim terug, zwetend en zichtbaar suf van de warmte. Hij zweeg. Een sneltrein zoefde voorbij en gooide een warme wind tegen ons aan. Een luidspreker sprak krakend van vertraging. Eindelijk kwam de boemeltrein tsjokkend naderbij. Ik liet de pelgrim, die nu geen pelgrim meer was maar een eenvoudige reiziger, opstappen, en bleef alleen achter op het perron. De trein trok op, tjsokte een paar tellen op volle snelheid, en liet zich al weer uitbollen naar het volgende station, verborgen achter een flauwe bocht in de verte.